

En krönika om skogen

Ur boken Vargatider på Stångenäset

Utgiven 1965 av Sven Rydstrand

Det var inte mycket bevänt med skogarna på Stångenäset under 1600-talet. I Brastads socken fanns det blott ett par gårdar, som ägde nödigt vedbränsle, nämligen Kärr och Holma. På Lilla Bornö, som hörde till Holma, växte det ek, bok och hassel, men det var en sällsynthet, och därför var den ön fridlyst. I Bro socken fanns det litet skog på hemmanen Brattön, Rönningen, Uteby, Vintveten samt Vese och Mellby. Men eljest var det ganska naket över allt. Men ene och ljung fanns det gott om, och med det eldade man, om man inte hade torv.

Visserligen fanns det gott om ekar på många gårdar, men all ek var fridlyst och tillhörde kronan, varför det hade tillsatts skogvaktare, som höll noggrann uppsikt. Vågade någon bonde hugga en liten ek, som han tyckte stod i vägen för hans åkerbruk, blev han strax åtalad och fick plikta ett stort belopp. Bönderna var också skyldiga att vårda ekskogen, men därmed syndades det mycket.

En omständighet som gjorde att ingen uppmuntrades till skogsskötsel, var att skogarna betraktades som allmänningar, där var och en fick hugga fritt till bränsle, liksom man i våra dagar får plocka blåbär och andra bär utan åtal var som helst. En möjlighet att skydda skogen fanns dock, och det var att fridlysa den, vilket förfarande också förekom här och där i slutet av 1600-talet. Det var dock inte alltid en sådan fridlysning blev respekterad, kanske främst beroende på att några klara gränser emellan de olika gårdarnas utmärker i regel inte fanns.

En person, som varmt ivrade för skydd åt skogen på Stångenäset, var kyrkoherden i Bro, Owenus Tegnér, som verkade här under de två sista decennierna av 1600-talet. Han ömmade särskilt för den fina björkskog, som höll på att växa upp i Brofjället, och därför lät han fridlysa densamma.

Men en dag år 1690, då kyrkoherden gjorde ett besök i Brofjället för att se till sina träd, fann han att inte mindre än 24 stycken av de fina björkarna hade huggits ned och förts bort. Han fick snart höra att bönderna på den närliggande gården Mellby, Asslag och Hans, hade björkved att elda med, och så stämde han dem till tinget.

Vid rättegången kunde bönderna inte neka till att de hade huggit var sin björk, men något mera tillstod de ej. De försvarade sig med att de inte hade känt till fridlysningen. Böterna blev 40 marker samt 6 marker för de båda björkarna. Bönderna var dock så fattiga, att de inte hade något att plikta med. *"Thy skiedde executionen på kroppen"*.

En annan dag mötte kyrkoherden bonden Swen i Lund, sannolikt även han boende på Mellby. Swen kom och körde med ett lass ved, som han utan tillstånd hade huggit i prästens fridlysta skog. Det blev även då tingssak, varvid Swen inte kunde neka till att han hade huggit ett lass ved, men han sade att det inte var stort lass. Likväl måste han bota 40 marker för att han hade överträtt fridlysningsförbudet och 3 marker för vedlasset.

År 1690 klagade bönderna på Brattön och Rönningen över att folk från slättbygden högg ved utan hänsyn i deras skogar. De befarade att ingenting skulle bli över för dem själva och anhöll

därför vid tinget om att få skogarna fridlysta, vilket också bifölls.

Vid samma tillfälle beklagade sig också häradskrivaren i Sunnerviken, Greger Kall, som ägde en liten gårdsdel på hemmanet Uteby i Bro socken, att en och annan av hans alldeles skoglösa grannar gick i hans skog och högg ved, som bortfördes. Därför ville han ha sin skog fridlyst enligt lag. Rätten beslutade också att *"samma Uteby skog blev lyst i helgd och fred, så att ingen må sig understa att där något hygge företaga."*

Gården Vintveten ägdes av fru Margareta Huitfeldt på Sundsby, och även hon hade fridlyst en liten skogspark vid Ferlevfjorden. Området kallas än i dag för "friskogen". År 1665 hade åbon på Vintveten Olle Olsson olovandes huggit timmer på gården, och fru Huitfeldts förvaltare och uppsyningsman, Christen Eriksson-Bruhn, kom och fick se huggningen. Men Olle Olsson slapp undan med endast 13 marker i böter, ty fru Huitfeldt hade sänt sin betjänt för att utsyna byggnadstimmer i skogen, så träden skulle ändå huggas ned.

Ett sätt att lura Kronan på ekehygge var att låta husmän hugga, ty dessa fick plikta med sin kropp. År 1665 hade sålunda skogvaktaren Peder Larsson i Stångenäs tilltalat Oluf i Uteby för att denne huggit en ek. *"Oluf säger, att hans husman Anders Jonsson gjorde det. Husmannen säger att det skedde med Olufs vilja och att Olufs drängar hjälpte honom. Oluf säger, att Anders kom till honom och erbjöd sig att hugga en ek till tunnestavar, men han gav honom inte lov därtill. Då tog Anders hans drängar med sig och gick åstad och högg eken. Eftersom Anders högg eken emot förbud och ej ägde något att bota med, fick han plikta med sin kropp."* Men bonden gick fri och tillerkändes dessutom eken, vilken efter syn befanns oduglig för Kronans behov.

År 1664 berättar domboken följande:

"Skogvaktaren Peder Larsson hade instämt Oluf Nielsson, som bebor prästbolshemmanet Backa, för fem ekar, som han fällt och huggit i en ekelund, belägen under förbemälde gård Backa. Oluf säger, att en liten ek brukte han till att förbättra ett laduhus med, och till några plogredskap. Men han kan icke göra bevisligt, det han säger att andra har huggit mera. Dock vittna många med honom närstående allmoge, att han har låtit hålla vård och hägnad om denna lund, vilken av åborna på gården före hans tid var mest ödelagd. Oluf dömdes alt bota för fyra ekar vardera 8 Rd (= 32 daler silvermynt) inom 14 dagar, enligt skogsordningen."

Befallningsmannen Christen Ericsson-Bruhn, som fått gården Röed (kallad numera Röe) såsom livstidsförläning av fru Margareta Huitfeldt på Sundsby, tillträdde år 1666 gårdsbruket på Röed, då han sade upp fru Huitfeldts landbönder, Oluf Thoresson, Thore Olsson samt Jacob och Jon Jonssöner. Han anklagade dem då också samtidigt för att de, innan de flyttade från gården, fällde några ekar, nämligen tillsammans sju stycken. Bönderna kom till tinget och svarade för sig:

"Oluf Thoresson säger sig tillsammans med sin granne Jens hava fällt en ek, och virket ligger ännu vid stubben. Husmannen Thore i Kolevik haver huggit en ek. Olufs son Thore har huggit två, och Jens har låtit hugga en ihålig ek. Och Olufs dräng högg en torr ek till koleved, och en ek haver vinden nedkastat. Den har de huggit ved utav. Och kunna de ej neka sig hava fällt dessa ekar på två eller tre års tid."

Avsades: Emedan bemälte bönder bekänner sig hava fällt dessa ekar emot förbud, ty sakfälldes de, Oluf och Jens tillsammans för en ek 9 daler silvermynt, och Jens, Oluf, Thore Olsson och Thore husmand för varje ek de huggit 9 daler silvermynt. Dock befrias Thore att

bota för den vindfällda eken och den odugeliga. Vilka böter till husbonden-frälsemannen utgivas böra."

År 1664 hade skogvaktaren instämt nämndemannen Aslag i Björneröd, Bro socken, för att han hade huggit ned en ek. Det heter i protokollet att Aslag kunde *"för armods skull icke neka till saken, ty han har dess likes inte betalt skatten till. Kronan för detta år."* Han dömdes att betala 9 daler silvermynt före nästa nyår.

Bönderna Rollf i Lännestad och Oluf i Halls begärde år 1665 att de måtte få hugga på sin odelsegendom i Lännestad skog något av en ek till en fiskebåt. Häradsrätten tillsade därför skogvaktaren att han skulle tillsammans med dem *"utse en fällder ekeblock, om en sådan finnes kan, till hjälp för att bygga en båt, men en färsk och grön ek får icke fällas emot Kongl. Förbudet."*

År 1667 tilltalade skogvaktaren Anders Bengtsson bönderna på Ferlev, Fjäll och Medby för att de bränt svedjebrand, varvid de inte hade skött elden, utan den hade fått förstöra en del ekar. *"Oluf i Medby bekände att han brände en kase samt släckte elden, men sedan tog det eld igen emot hans vilja. Mårten brände en kase samt Mårten Amundsson."*

Skogvaktaren med nämndemännen Rasmus i Uteby, Jörgen i Hallind och Anders i Foglekärr berättade, att 5 stycken ekar var bortskämda av elden, som Oluf i Medby låtit utkomma, och tre av dem syntes vara dugliga och växande ekar. Mårten i Ferlev en grön och en torr ek, men för Mårten Amundsson allenast en torr stubbe."

Någon plikt talas det inte om i detta fall.

År 1681 tilltalar skogvaktaren Erik Bengtsson i Bräcke bonden Eskil i Brevik för att han huggit en ek. Eskil föregav dock att det inte var han som huggit den, utan den var huggen av fienden till timmer under kriget, och bönderna var skyldiga att hugga på så sätt. Eskil hade med sig bevis både från länsmannen, nämndemännen och hans grannar om att eken blev huggen på så sätt. Och Kiel i Åsteröd vittnade efter avlagd ed att samma ek blev huggen under kriget.

Från år 1686 härrör följande protokoll:

"Skogvaktaren Anders Larsson i Foglekärr tilltalar Hans i Tegen för ekehygge, som funnet är på hans ägor, förmenandes att han detta vet av. Han bedyrar, att han det ej gjort haver eller vet vem som gjort det. Anders tror ej att Hans gjort det men tror att det är någon av hans grannar. Hans tror, att det är någon från Bräcke eller Ryk, som gjort det. Hans blev frikänd men förmantas att bättre akt taga på skogen."

På en del gårdar fanns det så mycket skog att man kunde bränna kol därav. Så var t.ex. förhållandet på gården Kärr i Brastads socken i början av 1700-talet. Följande protokoll från tinget på Mellby år 1706 berättar om en tragisk händelse, som timade vid en kolgrav på Kärr:

Lövgiljan Ferlev

"Oluf Andersson-Wasman i Ferlev andrager hurusom hans son, som var omkring 21 år och tjänste hos Oluf Christensson i Kärr, Brastads socken, var för åtta dagar sedan gången emot aftonen åt marken eller skogen för att bränna kol, men dagen där näst efter, som var fredagen fanns han död liggande vid kolgraven. Läger ingen till last, att han skall ha varit vållande till hans död.

Men gossen var svart över magen och den högra armen, varest huden gick av, när man tog på honom. Dessutom hade han blött näsblod, som syntes i hans ansikte och på hans mössa samt på kolefållen, där han hade legat. Natten emellan fredagen och lördagen uppgick åtskilliga stora fåror eller blåsor på låren och benen, dels stora som knytenävar, dels större och dels mindre. Anhåller att hans husbonde må inkomma med sin berättelse, om av honom kan erhållas någon underrättelse i denna sak.

Oluf Christensson, som är smed av hantverk, inkallades. Han berättade att drängen på torsdag afton utan hans vetskap gick till skogen för att om natten bränna kol, därför att det icke var så varmt om natten, utan då var en bekvämligare tid till sådant, vilket arbete han ock förrättade om natten. Och sedan allting var beställt och kolen var släckta, är han bliven död. Vet intet, huru därmed är tillgånet eller vad orsaken till hans död har varit.

När hans tjänstepiga, Anna Engelbrektsdotter, tyckte att drängen var något väl länge borta, skickade hon Olufs lille son till kolehålan efter middagen till att förnimma vad med honom tillstod, men han kom strax igen och berättade för sin far att Märten var död. Han gick då dit och fann honom liggande över kolhålan, som var igentäppt men mycket heter och varm. Han flyttade honom därifrån och lade honom på marken intill. Skickade bud till Groröd efter hjälp till att bära honom hem, den han ock bekom. Sedan skickade han bud efter hans föräldrar, som ock på fredagen kom dit.

Pigan Anna berättade, att hennes husbonde inte visste att drängen gick åt skogen, utan om fredag morgon gick han med Anders i Närestad till sin smedja och gjorde färdig några liar. Sedan gick han till en båt, som han hade under byggande och lagade om den, vad som nödigt fantes, vilket var vid dagermålstimid. Sedan vet hon intet vad han hade för sig, ty hon hade att göra i fägården med att kasta ut någon talle, och sedan var hon ute i marken för att mjölka, och då hon var hemkommen med mjölken, befallde hon husbondens son att se efter drängen, det han ock efterkom. Men han kom tillbaka med den olyckliga tidenden att drängen var död.

Anders i Närestad berättade, att han var i smedjan med Oluf och sedan en stund med båten, men vid middagstiden skildes han vid honom. Eljest berättas det att några fiskare, som voro på sjön för att fiska, skola hava sagt, att om fredagsmorgonen vid solens uppgång blev kolehålan släckt, och de hade hört drängen sjunga vid kolehålan, men strax därefter hörde de att han liksom jämrade sig två eller tre gånger."

Tingsrätten misstänkte ej att någon bragt Mårten om livet eller att han själv tagit sig av daga. Man trodde att han hade dött en naturlig död, varför han också fick begravas på kyrkogården.

Vid tinget år 1707 anklagar dock Oluf Christensson i Kärr denne ynglings föräldrar, som nu kallas Oluf Hansson-Wasman i Ferlev och hans hustru Ingeborg Mårtensdotter, för att de utspritt ett tal om att smeden tagit livet av drängen och dödat honom vid kolgropen. Smeden blev emellertid helt frikänd från beskyllningarna, eftersom det inte kunde frambringas några bevis mot honom. Han erkände dock att han en gång hade slagit drängen. Mårtens föräldrar fick plikta för att de fört ut det ogrundade ryktet.

Vid Mellbytinget år 1721 hade befallningsmannen för Åby gods, Johan Fehman, instämt föravskedade korpralen Jonas Breberg och anklagade honom för att han hade huggit några ekar på Tuntorps mark i Brastads socken. Breberg ursäktade sig med att han hade fått tillstånd av Tuntorps åbor att hugga några torra ekar, som bönderna hade rätt att hugga. Men bönderna nekade till att de lovat Breberg fälla några ekar.

Befallningsmannen hade inkallat två vittnen från gården Ryk, vilka hade sett stora upplag av ekeved ligga vid Brebergs stuga. Det berättades också att Breberg hade huggit sammanlagt 14 stycken ekar på Tuntorp, och för dem fick han nu bota 9 daler silvermynt vardera. Dessutom ett belopp av 3 daler silvermynt för varje ek till treskiftes. Hela bötesbeloppet blev alltså 168 daler silvermynt, en betydande summa. Korpralen blev på så sätt helt ruinerad.

På samma gång vidtog man också skogsvårdande åtgärder, ty Breberg blev även ålagd att för varje nedhuggen ek plantera två nya i stället. Dessa skulle han sedan sköta om, så länge de var små, tills de blev så stora att inte kreaturen kunde fördärva dem. Det var verkligen ett hårt straff för den arme korpralen.

Annars var det bönderna som var skyldiga att sköta om ekeplanteringen på gårdarna, men detta synes de ha försummat ibland. År 1730 hade jägmästaren i Bohuslän, "*välbetrodde Andreas Westberg*" genom utsända listor låtit instämma till tinget en stor del av allmogen i Stångenäs och Sotenäs härader för att de försummat den enligt Kongl. förordningen skyldiga ekeplanteringen på gårdarna. Emellertid infann sig visserligen allmogen vid tinget, men jägmästaren kom inte. Därför kunde saken icke upptagas, utan allmogen, som kommit tillsammans i en stor skara, blev befriad från åtalet denna gång. Jägmästaren hade icke meddelat något förhinder utan endast uteblivit. Dagen därefter kom han till tinget, då var det för sent. Hur det blev med ekeplanteringen, förmäler inte protokollet.

På en del gårdar synes emellertid ekskogen ha växt och frodats nästan alldeles för våldsamt. När ingenting fick gallras eller röjas bort, växte skogen in över åkrarna, så att jorden tog skada av rötter och skugga. Vid tinget år 1722 påtalar också Oluf Engelbrektsson och Oluf Andersson, vilka var åbor på kronohemmanet 34 dels mantal Sköllungen i Brastads socken, att tre stycken stora ekar, som stod i deras åkergärde, bredde ut sina rötter över åkrarna, så att de knappast kunde plöja eller sköta jorden.

De påstod också att nedfallande löv och grenar så förhindrade växten på säden, att de fick för dålig skörd. Dessutom fanns det en hel del torra ekar och smått ekekratt i deras ängar, vilket de ville ha tillstånd till att röja bort. Och rätten, som gjort sig underrättad om att det förhöll sig så som de sagt, beslöt att tillstyrka deras anhållan.

Att det emellertid var mycket ont om skog på Stångenäs ännu vid mitten av 1700-talet, visar det förhållandet att här inte fanns några vattensågar eller s.k. sågkvarnar. År 1747 hade dock bonden Esbjörn Hansson i Jordfall, Bro socken, uppbyggt en sågkvarn på sin gård, men det hade skett utan behörigt tillstånd. Därför blev han instämnd till tinget av kronans länsman, Sören Hansson-Mellander, som ansåg att Esbjörn borde söka lagligt tillstånd för att få bruka sin såg. Esbjörn nekade inte till nybygget, men han sade att han inte hade använt sågen annat än till eget husbehov. Och det var nödvändigt, eftersom det inte fanns någon såg på många mils avstånd. Efter förrättad laga syn på sågen fick han också tillstånd att använda den för eget bruk.